

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНИХ ВСЕРОСІЙСЬКОГО СОЮЗУ ЦИГАН В УСРР (1926–1928 рр.)

Белікова Наталя, Беліков Олександр

(Донецький національний університет імені Василя Стуса)

У статті досліджується питання щодо діяльності інституту уповноважених Всеросійського союзу циган (1926–1928 рр.). Мета роботи – на основі раніше не опублікованих архівних матеріалів з'ясувати, хто саме виступав уповноваженим Союзу в Українській республіці, в яких умовах він працював, з якими труднощами стикався, у чому полягала його робота та які наслідки мала.

З'ясовано, що завданнями першої в СРСР ромської громадської організації було залучення циган до суспільно-корисної праці, просвітницька діяльність серед них, сприяння в організації артелів та виробничих майстерень, боротьба з кочовим життям та його негативними супутніми проявами (ворожінням, жебрацтвом тощо). На місцях практичну роботу із втілення у життя цих завдань мали виконувати уповноважені ВСЦ – А. Ф. Граховський у БСРР та М. Т. Бізев в УСРР.

Знайдено інформацію, аналіз якої дозволяє дійти висновку, що діяльність уповноважених у цих республіках, унаслідок короткого терміну їхньої роботи та наявних суб'єктивних причин, звелася до поширення програмних положень серед циган (БСРР, частково – УСРР) та збирання статистичних відомостей щодо осілих та кочових циган Конотопської, Ніжинської, Глухівської округ (УСРР). Особлива увага приділена особистості М. Т. Бізева, обставини життя та діяльності якого відтворюються завдяки його листам до владних органів.

Зроблено висновок, що спроба створити Всесоюзну циганську громадську організацію з уповноваженими на місцях, яка б узяла на себе функцію розв'язання циганського питання, виявилася (через об'єктивні та суб'єктивні причини) невдалою. Цю функцію перейняла на себе держава, але проведення реформ «зверху», адміністративним шляхом, без врахування особливостей психології та світосприйняття циган, призвело до того, що проблема залишилася нерішеною. Інститут уповноважених ВСЦ мав зіграти роль посередника між державою та ромським населенням країни, але цього не відбулося.

Ключові слова: Всеросійський союз циган, уповноважений, Центральний комітет національних меншин, роми, кочовий спосіб життя.

To question about activity of institute of the commissioners of All-Russian union gipsy in Ukrainian SRR (1926–1928)

Bielikova Natalia, Bielikov Oleksandr

(Vasil' Stus Donetsk National University)

Purpose. The article examines the issue of the activities of the institution commissioners by the All-Russian Union of Gypsies (1926–1928). The purpose of the work is to find out, on the basis of previously unpublished archival materials, who exactly acted as the commissioner representative of the Union in the Ukrainian Republic, in what conditions he worked, what difficulties he faced, what his work was and what consequences he had.

Approach. It was found that the tasks of the first Roma public organization in the USSR were to involve Gypsies in socially useful work, to educate them, to help them organize artels and production workshops, to combat nomadic life and its negative accompanying manifestations (fortune telling, begging, etc.). In the field, commissioner by the All-Russian Union of Gypsies, A. F. Grakhovsky in the BSSR and M. T. Bizev in the Ukrainian SSR, should carry out practical work on the implementation of these tasks.

Information was found, the analysis of which led to the conclusion that the activities of the commissioners in these republics, due to the short duration of their work and the existing subjective reasons, had been reduced to the spread of program provisions among the Roma (BSSR, in part – the Ukrainian SSR) and collecting statistical information about the Gypsies of the Konotop, Nizhin and Glukhiv Districts (Ukrainian SSR). Particular attention is paid to the personality of M. T. Bizev, the circumstances of his life and activities are reproduced, thanks to his letters, the authorities.

Findings. It was concluded that an attempt to create an All-Union Gypsy public organization with local representatives, which would assume the function of solving the Gypsy issue, turned out to be unsuccessful due to objective and subjective reasons. This function was assumed by the state, but the implementation of reforms “from above”, by administrative means, without taking into account the peculiarities of the psychology and worldview of the Roma, led to the fact that the problem remained unresolved. The institute authorized commissioners by the WCC was supposed to play the role of a mediator between the state and the Roma population of the country, but this did not happen.

Key words: All-Russian Union of Gypsies, commissioner, Central Committee of National Minorities, Roma, nomadic lifestyle.

К вопросу о деятельности института уполномоченных Всероссийского союза цыган в УССР (1926–1928 гг.)

Беликова Наталья, Беликов Александр

(Донецкий национальный университет имени Василя Стуса)

В статье исследуется вопрос о деятельности института уполномоченных Всероссийского союза цыган (1926–1928 гг.). Цель работы – на основе ранее не опубликованных архивных материалов выяснить, кто именно выступал уполномоченным Союза в Украинской республике, в каких условиях он работал, с какими трудностями сталкивался, в чем заключалась его работа и какие последствия имела.

Выяснено, что задачами первой в СССР цыганской общественной организации было привлечение цыган к общественно-полезному труду, просветительская деятельность среди них, содействие в организации артелей и производственных мастерских, борьба с кочевой жизнью и ее негативными сопутствующими проявлениями (гаданием, попрошайничеством и т. д.). На местах практическую работу по воплощению этих задач в жизнь должны выполнять уполномоченные ВСЦ – А. Ф. Граховский в БССР и М. Т. Бизев в УССР.

Обнаружена информация, анализ которой позволил сделать вывод о том, что деятельность уполномоченных в этих республиках, вследствие короткого срока их работы и имеющихся субъективных причин, свелась к распространению программных положений среди цыган (БССР, частично – УССР) и сбора статистических сведений об оседлых и кочевых цыганах Конотопской, Нежинской и Глуховской округ (УССР). Особое внимание уделено личности М. Т. Бизева, обстоятельства жизни и деятельности которого воспроизводятся благодаря его письмам в органы власти.

Сделан вывод, что попытка создать Всесоюзную цыганскую общественную организацию с уполномоченными на местах, которая взяла бы на себя функцию решения цыганского вопроса, оказалась, в силу объективных и субъективных причин, неудачной. Эту функцию взяло на себя государство, но проведение реформ «сверху», административным путем, без учета особенностей психологии и мировосприятия цыган, привело к тому, что проблема осталась нерешенной. Институт уполномоченных ВСЦ должен был сыграть роль посредника между государством и ромским населением страны, но этого не произошло.

Ключевые слова: Всероссийский союз цыган, уполномоченный, Центральный комитет национальных меньшинств, ромы, кочевой образ жизни.

1920-ті роки у житті ромів СРСР, в тому числі і Української радянської республіки, стали часом кардинальних змін: революція значною мірою порушила уклад життя, який складався роками – це стосувалося практично усіх циганських груп, осілих та кочових – і зробила актуальним завдання вписатися у нову радянську дійсність. Керівну роль у цих процесах переймає на себе Радянська держава. Серед напрямів її діяльності у міжвоєнну добу – прийняття законодавчих актів щодо циган, створення циганських колгоспів та промислових артілей, здійснення культурно-просвітницьких заходів, формування циганської громадської організації – Всеросійського союзу циган. При цьому саме останній напрям можна вважати найменш дослідженим.

Процес формування Всеросійського союзу циган (ВСЦ) відбувався у 1924–1925 рр. у Москві. Біля його витоків стояли молоді романтики – цигани-комсомольці, які щиро намагалися допомогти своєму народові. Комсомольський осередок був створений у 1923 р.¹ циганською молоддю з хору Єгора Полякова і спочатку налічував тільки п'ять осіб. Комсомольці проводили роботу з ліквідації неписьменності серед московських циган, роз'яснювали їм рішення партії та уряду. Але своєї основної мети – покращення матеріального рівня життя всіх циган (за рахунок об'єднання ремісників та припинення кочівлі) – вони досягти не мали можливості. Для роботи у цьому напрямі потрібно було створити більш міцну організацію, якою мав стати ВСЦ.

Серед статутних завдань Союзу (статут був затверджений НКВС 15 липня 1926 р.) – об'єднання та організація циганських мас, залучення циган до суспільно-корисної праці, захист їхніх інтересів, відкриття шкіл, клубів, бібліотек, театрів, кас взаємодопомоги, сприяння в організації артілей, комун та виробничих майстерень; боротьба з пияцтвом, ворожінням, жебрацтвом, азартними іграми, кочовим способом життя; видання літератури циганською мовою тощо².

Держава підтримала цю ініціативу, оскільки на той момент вона відповідала проголошеному на початку 1920-х рр. курсу коренізації. Більше того, згідно з архівними даними, що наводяться у праці В. Іващенко³, створення Союзу знаходилося у руслі загальної державної політики щодо циган, яка формувалася у цей час (у ДАРФ (фонд Р-3316, оп. 17, од. зб. 188) зберігається «Справа (про циган), доповідь про організаційну роботу серед циганів», розпочата 13 серпня 1924 р. і завершена 14 жовтня 1925 р., яка містить листування Секретаріату Президіума ЦВК СРСР з приводу необхідності активізації «справи влаштування циган»).

Забігаючи наперед, зазначимо, що ВСЦ проіснував недовго – вже 15 лютого 1928 р. його було ліквідовано рішенням НКВС. Серед формальних причин розпуску Союзу були, перш за все, помилки його керівництва. Так, у статті в журналі «Советское строительство» за 1932 р. у провину правлінню ставилося: «створення низки сварок», «не відкриття відділень на місцях», «виникнення у результаті господарювання заборгованості у розмірі 15 тисяч карбованців»⁴. Сприяв ліквідації

¹ Іващенко В. Цыганские судьбы. – Ростов-на-Дону: Дониздат, 2011. – С. 37.

² Бессонов Н., Деметер Н. История цыган. – Воронеж, 2000. Режим доступу: <http://gypsy-life.net/history17.htm>; Марушиакова Е., Попов В. Цыганы в восточной Европа. – София: Парадигма, 2012. – С. 75.

³ Іващенко В. Цыганские судьбы... – С. 44.

⁴ Бриль М., Попова Е. Цыгане в Союзе ССР // Советское строительство. – М., 1932. – № 2. – С. 137.

Союзу і факт присутності серед 23 членів правління 9 баришників, що порушувало «класову чистоту» організації. Ромський письменник М. Панков з приводу керівництва Союзу писав: «Все це були люди дуже обдаровані, але молоді, які з-за своєї молодості не мали ні життєвого досвіду, ні освіти. Їх оточували дільці, неспроможні прожектери, люди з сумнівним минулим, які увели їх у бік»⁵. Однак, ВСЦ вдалося ініціювати та частково втілити у життя нові форми роботи, у тому числі започаткувати діяльність уповноважених Всеросійського Союзу циган на місцях.

Так, до Мінську у 1926 р. був направлений уповноваженим А. Ф. Граховський. На основі загального Статуту ВСЦ ним був підготований проект Статуту Союзу циган БСРР. У центральній республіканській газеті «Звезда» Граховський опублікував статтю, в якій сформулював програму своєї майбутньої діяльності: «...все-союзный союз цыган развертывает работу среди цыган. Для этой работы высланы уполномоченные по всему СССР. Нужно взять цыган на учет. Выяснить среди них квалифицированных работников по каждой в отдельности специальности, организовать трудовые артели, коллективы. Остальных неквалифицированных работников приучить к оседлости. Договориться с Наркомземом об отпуске запасных фондов земли и т. д. Приучить цыган к общественно-полезному труду, втянуть молодежь в производство, дать молодежи культурное воспитание, организовать пионерские отряды, клубы. Вот цель уполномоченных. Все это мы можем сделать только при помощи наших партийных и советских организаций»⁶. Відповідно до розробленого плану були створені ініціативні групи і в 1926 р. у місцях компактного розселення циган проведені організаційні збори: 2 серпня в міст. Койданово, 19 серпня в міст. Березино, 29 вересня у Мінську.

На жаль, опубліковані матеріали щодо діяльності представників ВСЦ в Україні практично відсутні. Звідси мета статті – виявити наявні відомості щодо діяльності інституту уповноважених ВСЦ в Україні, з'ясувати, хто виступав уповноваженим, в яких умовах він працював, з якими труднощами стикався, у чому полягала його робота та які наслідки мала.

У радянській Україні ромське питання активізувалося у травні 1926 р., коли голова проскурівського ДПУ надіслав до ДПУ УСРР листа⁷ про стан циган, що мешкали у Волковинецькому районі Проскурівської округи. У листі йшлося про 32 родини осілих ромів (160 душ), що мешкали у лісі, виробляли з деревини ложки і протягом десятків років експлуатувалися місцевими куркулями, які «заробляли на них великі гроші». З часом місцева влада спромоглася відвести їм 40 десятин землі, на якій цигани викопали собі землянки й там мешкали. «Грязь, вогкість, холод і голод ведуть до виродження цієї групи населення. Достатньо буде вказати, що на всі 32 родини є тільки дві пари чобіт, при тому, що зимового одягу взагалі немає – це вже у достатньої мірі характеризує їхній стан... в землянках розвелася маса чорних тарганів, які буквально з'їдають тіла дітей, більша

⁵ Друз Е. Цыгане: открытый взгляд на проблему // Азия и Африка. – 1990. – № 4. – Режим доступа: http://www.niworld.ru/Statei/druts/cigane_2.htm

⁶ Цит. з тексту Пасанова прэзідьума Гомельскага гарадскога совета ад 3/VIII-34 года «Па работе з нацменшасцо – асірыйцамі» Retrieved 02/09/2008. – Режим доступа: <http://nashkraj.info/308>

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Фонд 413 «Центральна комісія національних меншинств при ВУЦВК, м. Харків 1924–1932 рр.», оп. 2, справа 5, арк. 5.

частина яких, завдяки цьому, не має волосся на голові», – писав голова. Далі він вказував, що після надання землі ромам, місцеве населення змінило ставлення до них: якщо раніше підтримували, то «зараз відповідають – вам дала Радянська влада землю, так жертє її». Зусиллям РВК та ОВК вдалося відпустити 64 куб. лісу для побудови хат, але «грошей у ромів немає, навіть, щоб вивезти цей ліс, не говорячи вже про будівництво».

Автор вказував, що «незважаючи на вкрай важке становище, вказана група циганів відрізняється чесністю і за весь час їхнього перебування (близько 100 років), не було навіть випадку дрібної крадіжки. В той же час не можна не відзначити серед них існуючого революційного настрою і тяги до навчання (всі безписемні), що для них доки... є нездійсненим». Закінчувався лист проханням терміново відреагувати й надати допомогу від уряду, надіслати спеціальні комісії для обстеження цього селища.

Голова ДПУ 14 червня 1926 р. переслав матеріали на адресу Секретаря ЦК КП(б)У, а вже 24 червня це питання розглядалося на зачиненій нараді Центрального комітету національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК. Тоді ж було прийнято рішення приступити у спішному порядку до виявлення циган, що проживають на території України. Причому, як зазначалося, оскільки значна частина циган вела кочовий образ життя, й окружні бюро нацменшин (ОБНМ) не могли їх виявити, було вирішено запропонувати представнику ВСЦ тов. Бізеву допомогти окружним бюро у виявленні кочових циган, для чого Президіум ВУЦВК асигнував 150 карбованців⁸. Отже, тут вперше у наявних документах зустрічається ім'я представника Всеросійського союзу циган в УСРР Миколи Тимофійовича Бізева.

Відомо, що у червні 1926 р. М. Т. Бізев із посвідченням уповноваженого ВСЦ на Україні прибув до Харкова⁹ і виступав із доповіддю про роботу Всеросійського союзу циган у ЦКНМ при ВУЦВК. За власним бажанням його було тимчасово послано до Конотопської, Ніжинської, Глухівської округ для участі у роботі Окрбюро нацмен з виявлення циганського населення¹⁰. Бізев активно розпочав роботу. Так, 30 червня він отримав від сумського Окружного статистичного бюро звірку, в якій зазначалося, що за переписом 1920 р. в Сумській окрузі проживало 98 циган (35 чоловіків та 63 жінки); за переписом 1923 р. в Сумах мешкав 31 циган (25 чоловіків, 6 жінок), Лебедіні – 97 (чоловіків – 42, жінок – 49). На 1 грудня 1925 р. по всій окрузі у школах Лікнепу навчалося 6 учнів-чоловіків з циган¹¹.

У доповідній записці з цього приводу Бізев звертав увагу на те, що фактично у Сумській окрузі мешкало близько 100 циганських родин (500 душ замість визначених 128). «Отак будуть Вам даватись справи от всіх країв», – підкреслив він¹², наголошуючи на необхідності вдосконалення роботи зі збору статистичних даних на місцях.

25 серпня 1926 р. Бізев підготував доповідь про проведену роботу по Сумській та Глухівській округах як уповноважений ВСЦ на Україні. У документі йшло-

---

⁸ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 2, справа 7, арк. 86.

⁹ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 4, арк. 115.

¹⁰ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 2, справа 5, арк. 127.

¹¹ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 346, арк. 108.

¹² ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 346, арк. 109.

ся, що після закінчення роботи по Сумській окрузі, він зустрівся з циганами-селянами (з російських губерній) біля м. Суджа та сел. Хутровий Колодязь та провів з ними бесіду щодо «ліквідації злочинності і принципу праці та осілости», а також щодо необхідності прагнути до національної культури. Бізев повідомив циган про ВСЦ, і вони просили створити губвідділ у Курську.

Після цього Бізев відправився до Глухова. З цього приводу він писав: «*Приехал в Глухов 22 августа с. г. я по прежней моей подпольной работе застал следующее население цыган: 1) Глухов – 4 семейства, количеством душ – 20 обоого пола; 2) Путивль – 10 семейств – душ около 60 обоого пола; 3) с. Холопково – 3 семейства – 15 душ обоого пола; 4) с. Уланов – 5 семейств – 20 душ обоого пола; 5) с. Студенок – 5 семейств – душ 24 обоого пола; 6) Новгород-Северск – 10 семейств – 50 душ обоого пола; 7) с. Янполь – 5 семейств – 30 душ обоого пола; 8) с. Середина-Буда – 3 семейства – 15 душ обоого пола. Все вышеуказанные занимаются крестьянством. Имеют собственность, но 60 % слишком бедны и нуждаются в помощи. В сем месяце моя цель – к немедленному вовлечению цыган во всех указанных местах в общественную работу и культурно-просветительному стремлению, для чего в контакте с Наробразом (Окружным) и Упол. ЦК ОИКа по н. м. мною будут установлены школы по ликвидации безграмотности. О чем и доношу и прошу мне оказать содействие в направлении указанной работы и материальной поддержки, при организации от ВСЦ»¹³.*

30 серпня 1926 р. Бізев надіслав в ЦКМН відомості щодо ромського населення по Глухівській окрузі (на бланках ВСЦ); де він нарахував 54 циганські родини (248 душ) осілих і 100 шатрів (500 душ) кочових циган¹⁴. При цьому ці дані дещо розходяться з наведеними раніше (уточнені?). Так, він нараховує: у Глухові – 5 родин, кількістю душ – 24 обох статей (селяни та окремо зазначений – А. Т. Бізев – «вчитель та артист української трупи»); Путивль – 10 родин, душ близько 50 (торговці, шорники); с. Холопково – 4 родини, 15 душ (землепашці); с. Уланов – 6 родин, 24 душі (селяни і музиканти); с. Студенок – 7 родин, 30 душ (ковалі і землепашці); Новгород-Сіверськ – 10 родин, 50 душ (торговці і селяни); с. Янполь – 10 родин, 45 душ (торговці, кочеві); замість с. Середина-Буда – Баніч – 2 родини, 10 душ (торговці).

Проте на цьому активна діяльність М. Т. Бізева на користь «циганської нації» закінчилася. 22 вересня 1926 р. до Всеросійського союзу циган у Москві з грифом «таємно» було надіслано листа, де зазначалося, що 8 вересня 1926 р. ЦКНМ при ВУЦВК отримав від Глухівського Окрвиконкому відомості, згідно з якими гр. Бізев не може бути залученим до праці серед циган¹⁵ через його кримінальне минуле¹⁶.

30 вересня на закритому засіданні ЦКНМ при ВУЦВК серед інших питань (серед яких – доповідь т. Ялі про заходи стосовно поліпшення стану групи циган у Волковинецькому районі), було розглянуто інформацію щодо М. Бізева і прийнято рішення «весь матеріал про гр. Бізева надіслати до ДПУ і просити розслідувати, зазначивши, що ЦКНМ запропонував округам не допускати гр. БІЗЕВА до роботи

¹³ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 346, арк. 103–104.

¹⁴ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 346, арк. 101–102.

¹⁵ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 2 справа 5, арк. 127.

¹⁶ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 4, арк. 115.

з обстеження циган»¹⁷. 11 жовтня 1926 р. матеріали були відправлені до ДПУ УСРР¹⁸.

У відповіді на запит Управління Львовської повітової міліції (Курська губернія) від 2 жовтня 1926 р. ЦКНМ наголошував, що громадянин Бізев не перебував і не перебуває уповноваженим ВУЦВК з організації циган¹⁹. У наступному документі-відповіді заступник голови ЦКНМ на запит Львовської повітової міліції від 20 жовтня (із запитанням, чи не потрібно затримання М. Бізева, якщо той з'явиться у Львовському повіті) повідомляється, що за всіма питаннями, що стосуються громадянина Бізева, слід звертатися до Правління ВСЦ у Москві, представником якого він є²⁰.

На закритому засіданні ЦКНМ від 10 листопада 1926 р. було вирішено «повідомити ВСЦ, що ЦК Нацмен вважає за можливе допустити гр. Бізева до роботи серед циган лише після того, як він реабілітує себе по глухівській справі, – в чому повинен бути зацікавленим і ВСЦ». Разом із тим зазначалося, що робота з обслуговування циган включена до плану роботи ЦКНМ. До ВСЦ зверталися із проханням «вказати кандидатуру товарища, якому можна було б доручити роботу серед циган»²¹.

Пояснення щодо «глухівської справи» ми знаходимо у відповіді ДПУ УСРР (датовану груднем 1926 р.) на запит ЦКНМ. У документі повідомлялося, що громадянин Бізев Микола Тимофійович дійсно не був допущений до праці як уповноважений Союзу циган по Глухівській окрузі внаслідок матеріалів, що має Окрвідділ ДПУ. У документі містилася інформація по Бізеву: «з 1919 р. – член КПБУ, був виключений у 1920 р. при перереєстрації. До 1926 р. відкрито займався скупкою та продажем коней. За матеріалами Окрвідділу займався збутом фальшивої монети, мав безпосередній зв'язок з фальшивомонетниками. Крім того Бізев та його дружина числяться на обліку в Кримінальному розшуку як рецидивісти... Зараз Бізев залучений Глуховським Окрвідділом ДПУ до відповідальності за збут фальшивої монети». Частина тексту («...в наступний час він проживає на утриманні дружини, яка займається квартирними крадіжками») була викреслена²².

Що саме трапилося, чому освічена людина, на яку покладалися великі надії, раптом опинилася «поза грою»? Сам Бізев протягом 1926–1928 рр. намагався боротися за власну правду – він писав листи до ВСЦ, ДПУ, до ЦВК УСРР та СРСР, до секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича, голови ВУЦВК Г. Петровського тощо²³. Так, 10 травня 1927 р. він звертається до Голови Президіума Ради Національностей ЦВК СРСР:

«ГЛУХОВ 10.5.27

Уважаемый Председатель Совета Национальностей!

Еще с 1924 года я просил СНК об организации Всероссийского Союза Цыган. 1925 годом мне прислал ВСЦ письмо в котором благодарит меня за участие в

¹⁷ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 2, справа 7, арк. 90; справа 4, арк. 110.

¹⁸ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 4, арк. 114.

¹⁹ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 4, арк. 115.

²⁰ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 4, арк. 112.

²¹ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 2, справа 7, арк. 93.

²² ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 4, арк. 111.

²³ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 4, арк. 114.

строительстве самого угнетенного народа цыган; 1926-м году я еду в Москву и получаю полномочие на УССР. И вот сталкиваюсь со своими врагами в одном из округов (Глуховском) с 1) бывший поручик царской армии Т. Стрелец (Предокр-исполкома) и 2) кавалерийский ротмистр Яковлев, который написал отношение ЦКНМ ВЦВК и меня без всякой причины без суда и следствия оттолкнули от своего народа и загнали в подполье. За что?

Я с первых дней революции работал ни был под судом и пользуюсь правами голоса и пр. В данное время ко мне со всех концов Украины едут цыгане, но я не могу им помочь активно-официально, а больше помогаю подпольно. Всероссийский Союз Цыган также молчит (не смотря на то что они считали меня активным несменным работником ВСЦ).

Я прошу проверить мою работу т. к. я целое дело отослал Пред[седателю] ВСЦ тов[арищу] Таранову. При данных обстоятельствах когда не дают работать среди своей национальности можно с ума сойти!

Ведь я и брат мой (окончивший Учительский институт в г. Глухове) являемся одними по образованию среди всего 1 000 000 населения цыган в СССР. Желая остановить бедствия сего народа. Хотим поставить этот народ в рамках строительства [оседлости] а нам не дают.

Цыгане Украины и части РСФСР знают нас и едут к нам, тогда как мы безсил[ьны].

Я полагаю, что Всероссийский Союз Цыган Вам скажет обо мне свое мнение! И что с уходом от работы на Украине цыгане остались без пастуха – это факт.

Прошу пересмотреть этот вопрос, если для Вас дорога жизнь несчастных кочевников!

Адрес: г. Глухов, бывш. Уполномоченному ВСЦ по УССР Бизеву Н. Т.»²⁴.

25 січня 1928 р. на адресу Вищої Ради Національностей при ВЦВК СРСР М. Бізевим (підписався як Бизь-Лабза) відправлено «Протест» (в архіві представлена друкована копія цього документа)²⁵:

«Высшему Совету Национальностей при Всесоюзном Центральном Исполнительном Комитете СССР

Бывшего уполномоченного по
цыганским делам на Украине
и бывшего командира парти-
занских частей, жив. в г. Глухове
Бизь-Лабза Николая Тимофеевича

ПРОТЕСТ

1926 года, в полной и надлежащей мере начал функционировать, с разрешения Совета Народных комиссаров, Всероссийский Союз Цыган. Утвердивший его ЦИК оказал этому союзу материальную поддержку, как в организации, равно также и в рациональном стремлении к объединению самой угнетенной маленькой исторически-странной нации, поголовно безграмотной, самой некультурной,

²⁴ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 4, арк. 108–109 об.

²⁵ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 2, справа 9, арк. 38–40.

вечно бродячей, бездомной цыганской массы. Кажется только Советская власть может исцелять дух и род самых мелких и ничтожных народностей и что нет более благороднейшей ответственности в работе Советов, как превращение дикого наполовину уголовного, отсталого народа, веками обездоленного, в людей культурных, оседлых, имеющих свою родину, свой язык, свои обычаи, сохранив свой музыкально-поэтический характер прогрессивно движущихся вперед с паразитической группы к культуре, к искусству, к труду и к социализму. Но я начинаю тревожно смотреть на вышеупомянутый Всероссийский Союз цыган, ибо он, мне кажется, стоит на точке замерзания и прежде чем бросать такое заключение, благоволите выслушать мой протест дальше.

Третий год существует ВСЦ, но не только на территории Украины, но и в РСФСР мы видим старую печальную картину жизни цыганской; также бродят и кочуют цыганские толпы, испытывая голод и холод, не пользуясь никакими правами, попадая под самосуд кулаков, под нападки административных органов, в особенности милиции.

Никаких вестей от ВСЦ цыганам не слышно, а переселение и оседлость ушла в область преданий и в конце концов эта горсть вырожденцев Индии подлежит вымиранию в свободной стране, ибо среда и обстоятельства социализма все тесней обхватывают эту паразитическую горсть железным кольцом. Таким образом, в виду культурного роста масс СССР от каких-то цыгане по своему социальному и низкому культурному уровню далеко отстали, источник существования приемами до революционного метода существования, кончился и необходим самый серьезный переворот жизни сего народа, необходима самая тяжелая операция – это оседлость не в распыленном, а в объединенном виде для более успешного культурного и трудового строительства среди цыган.

Предоставляя вам право судить о действительном положении сего народа, я как цыган, получивший среднее образование, могу присовокупить следующее: что тяжелее жизни нет ни в одной народности, каковой является жизнь цыгана в селе, здесь он живет как может жить овца среди быков!/? Малейшее подозрение в «неблагонадежности», как сейчас же тюрьма, ссылка и проч. К тому же нельзя отрицать в особенности мне, как командиру партизан на Украине, что роль кулаков-горлохватов в селе очень увеличилась, судя по методам сельских собраний, где кулаками просто ставится вопрос о высылке лиц, замеченных в мелких кражах и особая ненависть к цыганскому населению, над которым кулаки через посредство «бедных Иуд» совершают самосуд. И так в результате вечное скитание, вечная тюрьма или ссылка на остр. «Соловки».

Вам известно, что источником существования цыган является барышничество, конечно, горький кусок хлеба, но все же имеет характер спекуляции и пр., а отсюда вывод – обложение, лишение прав голоса, лишение земельного пайка, равно также и участие в общественной деятельности. Когда получаешь газету «Правда» и читаешь, что постановлено выдать 500 руб. семье цыгана с обязательной оседлостью, радуешься, но когда дело до действительности, то тут ни денег, ни земли, никакого совета, ни сведения о цыганском народе и ничего, и – вполне понятно, ибо нет из центра ни литературы, ни инструкций, ни директив.

Когда мне приходилось посещать таборы, то не было слов правды простой толковой беседы на тему оседлости.

На основании сего, от имени цыганских таборов, прошу Высший Совет Национальностей провести все мероприятия в жизнь, как в части переселения, а также содействия переходу на оседлость и протестую на бездействие Всероссийского Союза Цыган, который не оповещает таборы о своем существовании, не рассылает литературы, не дает через Высший Совет национальностей указаний Губисполкомам, УИКа и ОИКа относительно территории переселения, затягивает самое насущное дело – оседлости. Полагаю, что Высший Совет СССР ускорит все, для спасения вымирающей нации и воздействует на ВСЦ.

Проситель: Н. Бизь-Лабза

г. Глухов, Украина, 25.1.28 года».

Можна побачити, що ці два звернення різняться і за формою, і за змістом. Якщо перший лист має більш особистий характер – йдеться, передусім, про відновлення справедливості і у зв'язку із цим можливості допомагати власному народу, то другий документ відверто спрямований проти ВСЦ. Йдеться про бездіяльність цієї організації, а всі надії на покращення (а вони пов'язуються Бізевим із переселенням та переходом циган до осілости) – покладаються на Вищу Раду Національностей при ВЦВК, тобто на державний орган виконавчої влади.

Останні знайдені згадки про М. Т. Бізева датовані лютим 1928 р. – це була резолюція (від 7 лютого) секретаря Президії Ради Національностей ЦВК СРСР Б. Кульбешерова на копії «Протесту»: «Відправити до ЦВК УСРР та Відділу Національностей ВЦВК на розпорядження, для прийняття відповідних мір»²⁶ та супровідний документ (від 9 лютого) до листа Бізева в адресу вищезгаданих організацій від Секретаріату Президії Ради Національностей на виконання резолюції від 7 лютого²⁷. Можна звернути увагу на той факт, що у цих документах акцентовано увагу на необхідності вирішення проблем у роботі із циганами, а про кримінальні провини власне Бізева вже не йдеться, що дозволяє припустити, що звинувачення по «глухівській справі» могли бути сфальсифікованими та не підтвердилися (хоча про Бізева згадується як про колишнього уповноваженого, але саме на основі його листа представники влади вважають за потрібне вжити відповідних заходів для поліпшення ситуації; до того ж, сам він, як і раніше, надсилає листи із Глухова – очевидно, його «зв'язок із фальшивомонетниками» не підтвердився і кримінальному переслідуванню його не було піддано). Проте це питання потребує подальшого дослідження.

На завершення зазначимо, що жодного документа від ВСЦ до ЦКНМ ВУЦВК нами не було знайдено, і тому роль цієї організації у житті ромів України оцінювати важко. Але гадаємо, ця роль не була значною. Це засвідчує і вже озвучена оцінка діяльності ВЦС Бізевим і, наприклад, дуже показова теза з листа НКВС до ЦКНМ, що датована кінцем 1926 р.: «...за неперевіреними відомостями НКВС, в Москві є «Союз циган», який займається наділенням циган землею та допомогою їм в цьому напрямку. Через те Адмінвідділ НКВС прохає ЦКНМ з'ясувати, чи

²⁶ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 2, справа 9, арк. 40.

²⁷ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 2, справа 9, арк. 44.

дійсно в Москві є Союз циган і якщо є, прохати його зайнятися циганами, які є в Кам'янецькій, Одеській та інших округах і повідомити про це НКВС»²⁸.

Отже, можна зробити висновок, що спроба створити Всесоюзну циганську громадську організацію з уповноваженими на місцях, яка б узяла на себе функцію розв'язання циганського питання шляхом їхнього переселення, припинення кочівлі, організації виробничих артілей, подолання неписьменності тощо, з об'єктивних та суб'єктивних причин виявилася невдалою. Цю функцію остаточно перейняла на себе держава, але потрібно пам'ятати, що вирішувала вона виключно власні завдання; зміни, навіть позитивні, часто мали «косметичний» характер, відбувалися «зверху», адміністративним шляхом, без врахування думок, психології, світосприйняття, а часто навіть і участі, циган, що призводить до того, що ромське питання залишилося невирішеним.

References

- Ivashchenko, V. (2011). *Tsyganskie sudby*. Rostov-na-Donu: Donizdat. [in Russian].
- Bessonov, N., & Demeter, N. (2000). *Istoriya tsygan*. Voronezh. [in Russian]. from <http://gypsy-life.net/history17.htm>
- Marushiakova, Ye., & Popov, V. (2012). *Tsigani v iztochna Yevropa*. Sofiya: Paradigma. [in Bulgarian].
- Bril, M., & Popova, Ye. (1932). Tsygane v Soyuze SSR. *Sovetskoe stroitelstvo – Soviet construction*, 2, 137. [in Russian].
- Druits, Ye. Tsygane: otkrytyy vzglyad na problemu. *Aziya i Afrika – Asia and Africa*. 1990, 4. [in Russian]. from http://www.niworld.ru/Statei/druits/cigane_2.htm
- TsDAVO (Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchychk orhaniv vlyady ta upravlinnya Ukrayiny – the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine). Fond 413 «Tsentralna komisiia natsionalnykh menshynstv pry VUTsVK, m. Kharkiv 1924–1932 gg.», description 1, cases: 4, 346; description 2, cases: 5, 7, 9.

УДК 94(47) «192-»394

КОМПЕТЕНЦІ І ФУНКЦІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ ПРИ РНК УСРР У 1920-ті рр.*

Коляструк Ольга

*(Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського)*

У статті розкрито діяльність Всеукраїнського комітету сприяння ученим у 1920-ті рр. Він був організований при радянському уряді УСРР як тимчасовий орган для офіційної підтримки інтелігенції в екстремальних умовах післявоєнної розрухи і демонтажу традиційних соціальних структур. Утім головним завданням Комітету було встановлення контролю над інтелігенцією, її підпорядкування новій владі і примус до співпраці з нею.

Регулятивні функції покладались на Експертну кваліфікаційну комісію, яка поділяла працівників розумової і творчої праці на розряди, за якими визначалися тарифи заробітної платні,

²⁸ ЦДАВО. Фонд 413, оп. 1, справа 4, арк. 165.